

Розвиток соціально-економічної сфери Донбасу у другій половині ХХ ст.: історіографія проблеми

Донбас, як один із важливих промислових регіонів, який відіграє особливу роль в економічному житті України, завжди привертая пильну увагу дослідників. Історіографія проблем соціально-економічного розвитку регіону у другій половині ХХ ст. досить широка и нараховує багато різноманітних наукових досліджень. Істориками, економістами, господарниками висвітлені різні аспекти розвитку промисловості, сільського господарства, соціальної сфери Донбасу.

Сьогодні назріла потреба проаналізувати з точки зору сучасної методології історіографію проблем соціально-економічного розвитку регіону, з'ясувати які проблеми розроблені з достатньою повнотою, а які тільки порушувалися або зовсім не висвітлені й потребують подальшого опрацювання. Важливо також усвідомити якою мірою можна спиратися на результати попередніх досліджень.

Спеціальних праць, присвячених аналізу історіографії соціально-економічного розвитку Донбасу немає. Окремі відомості подаються в історіографічних огляд дисертацій, в окремих монографіях, статтях. Серед останніх досліджень привертає увагу колективна монографія під редакцією З.Г. Лихолобової [1], в якій досить ґрунтовно аналізується історіографія проблем розвитку вугільної промисловості Донбасу у другій половині ХХ ст. Окремі питання проблеми розглядаються в історіографічному огляді монографії А.О. Саржана [2].

В даній статті зроблена спроба проаналізувати основні тенденції у процесі дослідження проблем соціально-економічного розвитку Донбасу у другій половині ХХ ст., сформулювати перспективи подальших розвідок з цього питання.

Аналіз численної наукової, науково-публіцистичної літератури дозволяє виділити два періоди в історіографії проблем соціально-економічного розвитку Донбасу у другій половині ХХ ст. Перший період охоплює чотири десятиріччя: з середини 40-х до середини 80-х років. Для історичної науки це був надзвичайно складний та суперечливий час. Перше десятиріччя цього періоду характеризувалося подальшим посиленням партійного втручання в науку, розгулом горезвісної «ждановщини». З кінця 50-х років партійний контроль трохи послабшав, були розпочаті спроби висвітлити ті проблеми, які раніше були «закриті». Однак «відлига» в науці, як і у суспільстві взагалі, тривала недовго. Вже з другої половини 60-х років починає посилюватися боротьба з «інакомисленням», суспільні науки перетворюються в апологетів партійних догм, глибокі наукові дослідження підмінюються створенням ідеологічних міфів. Історія соціально-

економічного розвитку регіону в літературі середини 40-х – першої половини 80-х років, зображалася з позицій безумовного визнання радянського суспільства зразковим, однією із важливіших закономірностей якого було неухильне зростання керівної ролі КПРС. Висвітлювалися і широко пропагувалися виключно досягнення та успіхи, недоліки і прорахунки часто замовчувалися. Якщо і з'являлися критичні зауваження, то вони не торкалися основоположних принципів існуючої суспільно-політичної і економічної системи.

Починаючи з другої половини 80-х років (другий період), в історичній науці йде інтенсивний пошук нових підходів до вивчення суспільства. Розпочалися спроби відмовитися від колишніх стереотипів та спрощених схем, відійти від однобокої партійно-класової оцінки подій, дати реалістичний опис складних і суперечливих історичних процесів. Сьогодні зроблені лише перші кроки до створення об'єктивної, правдивої історії Донбасу.

Перші роботи, присвячені новітній історії Донбасу, з'явилися в тяжкі повоєнні роки. Труднощі були характерні не тільки економічній, але і науковій, інтелектуальній сфері. Як і в минулі роки, здійснювався тотальний контроль за суспільними науками, їх головне завдання було зведено до пропаганди, роз'яснення партійних рішень, звеличенню ролі Й.Сталіна. В умовах розгулу “ждановщини” глибокі, серйозні наукові дослідження часто підмінювалися ідеологізованими, поверховими роботами.

Певне відображення проблеми соціально- економічного розвитку Донбасу у повоєнні часи знайшли в узагальнюючих працях, присвячених історії народного господарства Радянського Союзу та Української РСР [3]. Ці роботи містять великий фактичний матеріал, статистичні дані. Однак статистика того часу потребує критичного відношення. Дані, приведені в статистичних документах, найчастіше були “лукавими цифрами”. Адже головними в статистиці були політичні задачі – підтвердити переваги соціалізму над капіталізмом, планової економіки над ринковою, соціалістичних методів господарювання над капіталістичними. Статистика відображала швидкі темпи відновлювальних робіт у Донбасі, безперервне зростання масштабів будівництва, однак при цьому основним критерієм успіхів були кількісні показники. Одночасно замовчувалися питання економічної доцільності подібних темпів відновлення, раціонального використання матеріальних, трудових, інтелектуальних ресурсів, якості робіт. Взагалі проблема економічної ціни, ефективності тих чи інших господарських, управлінських рішень була закритою темою.

Намагаючись використати патріотичні почуття донбасівців в ході відновлювальних робіт, партійні ідеологи організували у другій половині 40-х років видання пропагандистських брошур, авторами яких були безпосередні учасники відновлення народного господарства Донбасу, відомі виробничники [4]. Проблеми відбудови зруйнованої війною промислового, сільськогосподарського потенціалу, соціальної інфраструктури регіону знайшли також відображення в роботах, присвячених виконанню четвертої п'ятирічки [5], при цьому акцент робився на висвітленні позитивних аспектів, успіхи у відновленні господарства пов'язувалися з

діяльністю Й.Сталіна, комуністичної партії. Причини труднощів післявоєнного часу обґрунтовувалися, як правило, наслідками війни, замовчувалися управлінські прорахунки, неефективні методи господарювання. Так, пропагуючи успіхи в сільському господарстві, в жодній праці не згадувалася страшна трагедія - голод 1946-1947 років.

Подібний підхід був характерний і для висвітлення проблеми взаємовідносин Донбасу з іншими регіонами країни в повоєнні роки. Замість глибокого аналізу інтеграційних господарських, науково-технічних процесів, вивчення їх позитивних та негативних аспектів, вироблення конкретних пропозицій щодо удосконалення міжрегіональних взаємовідносин, читачу пропонувався звичайний набір пропагандистських кліше про «велику дружбу» і «братерський союз» народів [6].

Окремі проблеми економічного розвитку Донбасу в повоєнні роки знаходять відображення в роботах українських істориків, які проживали за кордоном. В «Енциклопедії Українознавства», підготовленій під редакцією В.Кубійовича, окремі розділи присвячені повоєнному стану промисловості Донбасу, велика увага приділена аналізу відновлення економіки східного регіону України [7]. В кінці 40-х – на початку 50-х років ХХ ст. в журналі «Український щоквартальник», який видавався в США, публікується цілий ряд статей С. Процюка, В.Марченко та інших дослідників, які аналізують основні тенденції повоєнного розвитку промисловості, сільського господарства України, розглядають роль Донбасу в економічному житті республіки [8].

Відзначаючи певну цінність робіт, опублікованих в післявоєнні роки, треба відзначити, що більшість з них мали яскраво виражений пропагандистський характер, для багатьох видань характерною була слабка джерельна база, описуваність.

Певні зміни у вивченні новітньої історії Донбасу відбулися у другій половині 50-х років. Засудження на ХХ з'їзді КПРС найбільш відвертих проявів тоталітаризму, масових репресій обумовило пом'якшення партійного контролю над суспільством. Хоча це були половинчаті, непослідовні рішення вони все ж створювали вченим певні можливості для критичного осмислення сталінізму. Аналізуючи соціально-економічні, духовні процеси, які відбувалися у суспільстві, вчені відійшли від апологетики культу особи, намітилися спроби більш об'єктивного, правдивого висвітлення історичного минулого.

Втім, партійна еліта дозволила лише дозовану свободу критики і взагалі наукової творчості суспільствознавців. Концептуальні основи економічної, суспільної, політичної системи залишались поза критикою, жорсткий прямолінійний тиск на наукову сферу змінився більш м'яким, але партійний контроль повністю не зник. Необхідність керівної та направляючої ролі КПРС також не піддавалась сумніву. Тому, не дивлячись на певні зміни в творчості учених-суспільствознавців, як і раніше, значну кількість робіт було присвячено діяльності комуністичної партії, її керівництву економікою, соціальною сферою суспільства.

В кінці 50-х – 60-х роках було опубліковано декілька фундаментальних праць, присвячених історії розвитку економіки, її окремих галузей. На особливу увагу заслуговують ряд колективних досліджень [9] та монографії Г.Д. Бакулева [10], в яких висвітлюється історія вугільної промисловості Донбасу. Незважаючи на те, що ці роботи не позбавлені характерних для того часу ідеологічних підходів до висвітлення економіко-технічних, організаційних проблем базової галузі промисловості, їх автори досить критично оцінюють окремі процеси, які відбувалися у вугільній промисловості.

Але все ж пріоритетна увага у ці роки приділялася проблемам так званого «комуністичного будівництва». Проголошений КПРС утопічний курс на «розгорнуте будівництво комунізму» вкрай негативно вплинув і на роботу учених-суспільствознавців. Багато які з них змушені були зайнятися «обґрунтуванням» цього пропагандистського міфу. Відповідно з існуючою в ті роки концепцією про ведучу роль робітничого класу у побудові «світлого майбутнього», робітничій тематиці приділялося особливе значення. Публікується цілий ряд монографій, наукових статей, які розкривали «творчу активність робітничих мас», їх участь в “соціалістичному” змаганні, в русі за «комуністичне відношення до праці», висвітлювали підвищення культурно-технічного рівня робітників [11].

Поряд з робітничою тематикою в цей період дослідники акцентували увагу також на вивченні проблем історії аграрного виробництва. Серед узагальнюючих досліджень привертає увагу колективна праця українських істориків «Сільське господарство Української РСР», в якій зокрема висвітлені соціально-економічні зміни в аграрному секторі Донбасу [12]. В 1957 р. була опублікована монографія М.П. Макарова, в якій вперше аналізувалися питання економіки та організації сільського господарства регіону [13]. Автор в цілому досить ґрунтовно розглядає питання розміщення сільськогосподарського виробництва в окремих природно- економічних зонах Донбасу, організації землеробства і тваринництва, проблеми планування та економіки колгоспів і радгоспів у повоєнні роки. Монографія підготовлена на основі щорічних звітів колгоспів і радгоспів, матеріалів обласних управлінь сільського господарства. Разом з тим для цієї роботи, як і для інших, написаних в ті часи, характерне перебільшення досягнень в сільському господарстві, ототожнення деяких позитивних змін в окремих господарствах із станом галузі в цілому.

В другій половині 50-х років українські історики зробили перші кроки в науковому аналізі питань участі селянства в духовному житті країни. В монографіях В.С. Петренко головну увагу приділено розкриттю культурно-технічного та загальноосвітнього рівня сільських жителів Донбасу та України в цілому [14]. Ряд публікацій було присвячено питанням діяльності компартії в активізації аграрного виробництва та підвищенні рівня культури селянства [15]. Зростає інтерес українських дослідників до проблем розвитку соціальної сфери, зокрема до питань побуту, матеріального благополуччя, охорони здоров'я населення України та її східного

регіону. В ряді монографій, брошур та статей, виданих в цей період, розкриваються питання підвищення життєвого рівня населення Донбасу, проблеми охорони здоров'я та житлового будівництва в регіоні [16]. Опубліковані роботи, присвячені вивченню духовних процесів розвитку суспільства, зокрема, проблемам системи освіти, науки, художньої творчості в Донбасі. Серед них - збірники статей, праці В.К. Золотоверхого, А.М. Філіпова та ін. [17].

Початок 60-х років в СРСР відмічено зростанням інтересу до проблем паливно-енергетичного комплексу. Публікується значна кількість робіт, присвячених розвитку паливної промисловості Донбасу, перспективам науково-технічного прогресу вугільної галузі, прогнозуванню майбутнього індустрії [18]. При цьому часто висловлювалися невиправдано оптимістичні прогнози, що в найближчому майбутньому шахти перетворяться у висококомеханізовані та автоматизовані підприємства з високою культурою виробництва. В підтвердження цієї тези публікується цілий ряд нарисів, брошур і статей про зростання продуктивності праці на шахтах та металургійних підприємствах Донбасу, реконструкції шахтного фонду, причому значна кількість цих робіт присвячена в основному різним техніко-економічним аспектам цього процесу [19].

Невиправданий оптимізм, віру в «світле майбутнє» підтримували роботи відверто пропагандистського характеру. В першій половині 60-х років Донецьке обласне видавництво публікує брошури серії «Щорічник боротьби за семирічку», в яких, у популярній формі автори висвітлювали зміни, які відбувалися в соціально-економічному житті Донбасу [20]. Видається цілий ряд збірників нарисів про окремих ударників і колективи «комуністичної праці», про формування у робітників «комуністичного відношення до праці» [21].

Разом з цим слід відзначити, що не дивлячись на пропагандистський галас про будівництво комунізму, серйозна, кропітлива робота по вивченню соціально-економічної історії Донбасу продовжувалася. Великий колектив авторів, до складу якого входили історики, економісти, інженери працювали над підготовкою першої узагальнюючої праці з історії технічного розвитку вугільної промисловості Донбасу. Опублікована ними у 1969 р. двотомна праця «История технического развития угольной промышленности Донбасса» і сьогодні залишається однією з найбільш інформаційно насичених досліджень базової галузі регіону [22].

На відміну від вугільної промисловості, інші галузі економіки Донбасу в досліджуваний період не стали об'єктом пильної уваги учених-істориків, економістів, інженерів та інших дослідників. Було видано декілька брошур, статей про основні напрямки та перспективи розвитку чорної металургії, машинобудування та хімічної промисловості регіону [23], опубліковані нариси про стан залізничного, автомобільного та морського транспорту Донбасу [24]. Втім, глибоких наукових праць з історії розвитку цих галузей економіки регіону в цей період не було видано.

Історія сільського господарства Донбасу, проблеми розвитку аграрного виробництва краю та партійного керівництва на селі в другій половині 50-х -першій половині 60-х років розглянуті в деяких роботах істориків, господарських керівників, голів колгоспів [25] .

Необхідно відзначити, що Донбас фактично завжди розглядався владою країни, передусім як «кочегарка» та індустріальна база країни, а проблеми розвитку соціальної сфери, культури та мистецтва в регіоні займали другорядне місце. Подібна ситуація була характерною і для процесу вивчення історії регіону. В досліджуваний період опубліковано лише декілька брошюр та статей про розвиток культури в регіоні, зокрема художньої самодіяльності на промислових підприємствах, розвиток музичної та письменницької творчості [26].

Проблемами розвитку Донбасу в цей період також займалися вчені за кордоном. В другій половині 50-х - початку 60-х років дослідники історії України в США та ФРН видають декілька цікавих монографій, присвячених аналізу соціально-економічної політики радянської влади в Україні та її східному регіоні. Серед цих досліджень необхідно відзначити праці Р. Салливанта, Я. Билинського, Дж. Армстронга, Б. Левицького, І. Лисяка-Рудницького та ін. [27].

Таким чином, в другій половині 50-х - на початку 60-х років розробка комплексу питань історії розвитку Донецького регіону істориками, економістами та іншими дослідниками в СРСР та на Заході проводилася більш інтенсивно. Необхідно відзначити, що вивчення історії Донбасу часто йшло по «гарячих слідах»: в ролі дослідників виступали не тільки професійні історики та економісти, але і журналісти, господарники, партійні функціонери, відомі робітники та колгоспники, які подавали матеріал в публіцистичній формі, глибоко не аналізуючи явища суспільного життя. У кількісному відношенні в другій половині 50-х - на початку 60-х років видано багато літератури, однак, це були, в основному нариси, брошури, статті ідеологізованого, пропагандистського характеру. Дослідники розробляючи нові проблеми, підкреслюючи нові акценти в оцінці розвитку Донбасу загалом не піддавали сумніву основ догматів радянської історіографії, сформованих ще в період становлення радянської системи.

Вельми умовна свобода початку 60-х років була обірвана відродженням консервативних тенденцій серед правлячої партійно-державної еліти. Відхід від принципів і лозунгів хрущовської «відлиги» поступово ставав принципом партійно-державної політики. Посилювався тиск на наукову та творчу інтелігенцію, знову, як і раніш, творчість вчених-суспільствознавців у все більшій мірі залежала від контролю партійно-ідеологічних структур.

Роль КПРС в практиці будівництва «розвинутого соціалізму» стала однією з пріоритетних тем радянських історичних досліджень. Розробка цієї проблематики особливо активізувалася з приходом до влади Л. Брежнєва. З другої половини 60-х років радянськими істориками опубліковано велику кількість монографій, в яких «доводилось» зростання керівної та спрямовуючої ролі КПРС в суспільстві, розроблялися питання «комуністичного виховання», ідеологічної, пропагандистської та агітаційної роботи, у тому числі серед населення Донбасу [28].

Як і в минулі роки, одне з найбільш визначних місць в літературі займали проблеми розвитку робітничого класу і його роль в економічному і соціально-політичному житті. Треба зазначити, що джерельна база поповнилася публікацією зведень всесоюзних переписів населення 1970 та 1979 рр., статистичних щорічників, ювілейних статистичних збірників. Розширення джерельної бази дозволило підготувати узагальнюючі монографії, в яких зроблено спробу проаналізувати кількісні і якісні зміни складу робітничого класу, джерела поповнення його рядів. Досить ґрунтовно висвітлені питання соціальної та трудової діяльності робітників Донбасу [29].

Цілий ряд публікацій того часу продовжили тему соціалістичного змагання серед робітників Донбасу і формування «комуністичного» ставлення до праці, участі робітників у реалізації господарської реформи [30].

В досліджуваній період, особливо в 70—80-і роки, значно посилилася увага радянських істориків, соціологів до вивчення проблем соціально-класової структури суспільства, матеріального добробуту населення. Вперше були зроблені спроби на основі статистичних матеріалів, соціологічних досліджень проаналізувати життєвий рівень населення, проблеми попиту і споживання [31]. Як і раніше, велика увага приділялася проблемам розвитку вугільної промисловості басейну, оцінці перспектив науково-технічного потенціалу вугільного краю. В багатьох працях автори використовували цікавий фактичний і цифровий матеріал, який торкався окремих, перш за все технічних і економічних аспектів розвитку як галузі, так і всього економічного комплексу Донбасу в цілому [32].

Поряд з вивченням проблем розвитку вугільної промисловості, були опубліковані роботи, присвячені електроенергетиці, машинобудуванню, металургії та хімічній промисловості регіону. Але здебільшого вони висвітлювали техніко-економічні показники розвитку галузей [33]. Традиційно недостатньо уваги приділялося аналізу проблем розвитку в Донбасі галузей легкої та харчової промисловості, а також сфери послуг. Цій темі були присвячені лише окремі роботи [34]. Деякі позитивні зрушення відбулися стосовно аналізу розвитку сільського господарства регіону. Донецькі вчені Р.Д.Лях, О.І. Задніпровський опублікували ряд статей з історії розвитку сільського господарства Донбасу, критично проаналізували процес підвищення ефективності аграрного виробництва, існуючі проблеми в цій галузі [35].

Значним досягненням науковців Донбасу було видання у 1971 р. колективом співробітників Інституту економіки промисловості АН УРСР фундаментального дослідження «Економіка Донбасу» [36]. В монографії на основі великого фактичного матеріалу ґрунтовно показані роль і місце економіки регіону в системі загальносоюзного розподілу праці, формування і розвиток економічних зв'язків промислових підприємств, розглянуті проблеми управління промисловим комплексом. Значне місце в праці присвячено аналізу основних виробничих фондів промисловості Донбасу, розвитку науки в регіоні. В спеціальній главі розглянуті питання ефективного використання трудових ресурсів.

У 1977 р. науковці цього ж інституту у співробітництві з працівниками статистичного управління Донецької області та обласної планової комісії опублікували монографію в якій комплексно проаналізували економіку промисловості Донбасу [37]. Праця відображає особливості розвитку основних галузей промисловості регіону: вугільної, металургійної, хімічної та інші. При цьому автори зосередили увагу на висвітленні передусім техніко-економічних і організаційних аспектів провідних галузей. Хоч в цілому у дослідженні проаналізовано розвиток промислового комплексу регіону за період з 1945 р. до 1975 р., однак більша частина матеріалу присвячено 60-70-м рокам.

Серед фундаментальних праць з проблем соціально-економічної історії Донбасу опублікованих на початку 80-х років, заслуговує на увагу двотомник «История рабочих Донбасса» [38], в якій показано процес формування і розвитку найчисельнішої соціальної групи населення регіону з другої половини ХІХ ст. до 80-х років ХХ ст. Узагальнення та висновки, які зроблені у даному дослідженні ґрунтуються на глибокому аналізі різноманітного фактичного матеріалу, архівних та статистичних документів, але вони були часто тенденційними і заідеологізованими, і в цілому направлені на обґрунтування панівної на той час концепції про авангардну роль робітничого класу в суспільстві.

Плідну роботу з дослідження проблем розвитку України та її східного регіону проводили закордонні вчені. Стан української економіки, зміни, які відбувалися в соціально-економічній сфері окремих регіонів республіки, в тому числі і Донбасу, досліджували в своїх працях І.С.Коропецький, А.Макуолі, А.Оглоблін, Г. Озорной, З. Мельник, В. Тремль, Б.Костинский та інші автори [39]. Оскільки закордонні вчені не були обтяжені зобов'язанням звіряти свої дослідження з постановами партійних органів, в їх роботах давався досить критичний аналіз тих проблем, які замовчувалися в офіційній радянській історіографії. Разом з тим, для більшості праць закордонних дослідників характерна слабка джерельна база, особливо недостатньо використовувалися архівні матеріали, що негативно позначалося на рівні аргументації висновків та суджень.

Аналізуючи в цілому історіографічну ситуацію, яка склалася у другій половині 60-х-середині 80-х років, необхідно відзначити, що консервативні сили, які прийшли до влади в СРСР у 1964 р. майже відразу почали обмежувати висвітлення, а згодом і зовсім замовчувати «гострі» питання минулого. Знову було блоковано доступ до архівів. В більшості історичної літературі відтворювалися оцінки та положення, сформульовані в офіційних партійних документах. Більша частина робіт носила партійно-ідеологічний характер, часто вони були присвячені вихвалянню успіхів та досягнень планової економіки соціалістичного ладу, при цьому повністю був відсутнім неупереджений, об'єктивний аналіз негативних сторін соціально-економічного розвитку, прояви котрих катастрофічно швидко нарощувалися в усіх сферах життя як Донбасу, так і України в цілому. Історична наука на протязі багатьох років фетишизувала поняття «розвинутого

соціалізму» - надуманої та позбавленої необхідної наукової аргументації концепції. Ідеологізована ідея розвинутого соціалізму, народжена в вищих владних партійних структурах, розповсюджувалася і розвивалася в численних статтях і солідних наукових виданнях. В 60-80-х роках історіографія «розвинутого соціалізму» нарощувалася майже в геометричній прогресії, проводились сотні наукових конференцій, симпозіумів, присвячених цьому питанню. Однак реальна дійсність рішуче спростовувала ідеологізовані міфи.

Для багатьох робіт характерним був схематизм, спрощений підхід до висвітлення складних і суперечливих суспільних процесів. Більша частина робіт, присвячених діяльності Комуністичної партії, була підготовлена по примітивній схемі: прийняття рішення з'їздом КПРС - рішення з'їзду республіканської парторганізації, її місцевих органів - втілення в життя цих рішень на рівні первинних партійних організацій. В цій схемі діяльності партії були властиві виключно поступовість, відсутність суперечностей, неухильне підвищення її ролі в житті суспільства. Звичайно ж, все це не дозволяло зробити нові, нестандартні висновки і узагальнення, виробити реалістичні пропозиції, які мали б серйозне теоретичне і практичне значення. Ідеологізована модель розвинутого соціалістичного суспільства, представлена в історичній літературі, виявила свою повну неспроможність. В цілому історико-економічні дослідження, які опубліковані до середини 80-х років, об'єктивно оцінюючи окремі аспекти соціально-економічного розвитку Донбасу у другій половині ХХ ст., не змогли з'ясувати і проаналізувати причини наростання кризових явищ в економіці та соціальній сфері.

Новий політичний курс, проголошений керівництвом СРСР у 1985 р., сприяв поступовому звільненню вчених-суспільствознавців від партійно-ідеологічного контролю, пошуку нових концепцій, сучасних підходів до вивчення історії суспільства. Почався новий етап в історіографії новітньої соціально-економічної історії Донбасу.

Перші спроби концептуального переусвідомлення історії України, в тому числі і її східного регіону - Донбасу, українськими публіцистами, вченими розпочалися з кінця 80-х років. Науковці та публіцисти зосередили свою увагу перш за все на "закритих" раніше в радянській історіографії темах масових репресій сталінського режиму, насильницької колективізації, голодоморів 1921-1923 та 1932-1933 років, суперечливих аспектах другої світової війни, русифікації України і особливо її східного регіону, розвитку країни в період так званого «застою», проблемах дисидентського руху і інших.

Важливу роль в об'єктивному висвітленні минулого відіграли періодичні видання. В журналі «Донбас» і періодичній пресі регіону з'являється цілий ряд публікацій, присвячених історії Донбасу, актуальним соціальним та економічним проблемам. Позитивно оцінюючи, спроби критичного аналізу сфальсифікованих сторінок історії, треба зазначити, що у багатьох, особливо публіцистичних статтях, емоційний фактор часто переважав над об'єктивним, науковим підходом, часом бракувало зважених, достатньо аргументованих оцінок.

Важливою подією в науковому житті регіону стало розпочате з 1992 р. видання в Донецькому державному університеті щорічника “Нові сторінки історії Донбасу”. Це був перший науковий збірник, в якому висвітлювалися з нових методологічних позицій невивчені та маловивчені питання історії регіону. Аналіз статей опублікованих в щорічнику за останнє десятиріччя свідчить, що більша їх частина були присвячені соціально-економічним проблемам. Звертає на себе увагу серія статей з історії розвитку вугільної промисловості Донбасу. Автори на основі значного архівного матеріалу прагнули об’єктивно переосмислити процеси, які відбувалися в галузі. Зокрема в статтях З.Г. Лихолобової уперше розглянуті концентральні питання історії вугільного Донбасу, дана аргументована періодизація розвитку вугільної галузі у другій половині ХХ ст., розглянуті проблеми технічної модернізації вугільної промисловості, проаналізовані зміни чисельного та якісного складу шахтарів [40].

На сторінках щорічника були досліджені і інші маловідомі аспекти історії регіону другої половини ХХ ст. В статтях О.І. Задніпровського вперше висвітлено проблему голода 1946-1947 рр. в Донбасі, переселення селян у повоєнні роки [41]. Дослідження О.В. Стяжкіної присвячені маловивченим питанням культурного процесу в регіоні [42]. Викликають інтерес дослідження і інших авторів.

Можливості донецьких учених-істориків довести результати своїх розробок до наукової громадськості значно розширилися з початком видання у 1997 р. “Вісника Донецького університету” (серія “Гуманітарні науки”), а також наукового журналу “Історичні і політологічні дослідження”, який засновано у 1999 р. на історичному факультеті Донецького національного університету. Аналіз статей з соціально-економічної тематики свідчить, що автори вводять у науковий обіг значний архівний матеріал, об’єктивно і неупереджено висвітлюють характерні процеси, які відбувалися в економіці, соціальній сфері регіону, досить аргументовано обґрунтовують причини виникнення і загострення кризових явищ в цих галузях.

Певний інтерес для аналізу соціально-економічної історії Донбасу викликають публікації в аналітично-інформаційному журналі “Схід”, який видається Українським культурологічним центром.

В останні роки опубліковані перші узагальнюючі праці з історії Донецького регіону другої половини ХХ ст. Серед них особливої уваги заслуговує колективна монографія під редакцією З.Г.Лихолобової “Вугільний Донбас у другій половині ХХ століття” [43]. Це перше фундаментальне видання, в якому комплексно аналізується розвиток вугільного басейну протягом 1950-2000 років. Автори на основі архівного матеріалу всебічно розглянули основні тенденції розвитку вугільної промисловості, виявили причини виникнення та подальшого загострення кризи в галузі. В монографії вперше простежується динаміка життєвого рівня шахтарів, розглянуто питання формування та якісного складу робітничих кадрів, інженерно-технічного

корпусу вугільної галузі. Характерно, що процеси, які відбувалися в Донбасі, розглядаються в контексті розвитку світової вугільної промисловості.

Питанням аналізу соціально-економічних і політичних процесів в Донбасі у другій половині ХХ ст. присвячені також праці А.О. Саржана [44].

Таким чином, істориками, економістами, соціологами, практичними працівниками проведена значна робота щодо висвітлення історії соціально-економічного розвитку Донбасу у другій половині минулого століття. Однак для більшості праць, опублікованих до середини 80-х років ХХ ст., притаманний був схематичний, спрощений підхід до аналізу складних і суперечливих суспільних процесів. В останні роки почався процес переосмислення на новій методологічній основі історичного минулого України, її окремих регіонів. На наш погляд, особливої уваги сучасних дослідників заслуговує вивчення таких проблем, як еволюція соціально-економічної політики партійно-державної влади у другій половині 40-х - кінці 80-х років ХХ ст., особливості реалізації цієї політики в окремих регіонах. Потрібний ґрунтовний історичний аналіз розвитку промисловості, сільського господарства, науково-технічної та соціальної сфери Донбасу.

Примітки:

1. Вугільний Донбас у другій половині ХХ століття / Під ред. З.Г. Лихолобової. – Донецьк: Видавництво ДНУ, 2001. – С. 4-16
2. Саржан А.А. Социально-экономические и политические процессы в Донбассе (1945-1998 гг.). – Донецьк: Сталкер, 1998. – С. 11-26
3. Лященко П.И. История народного хозяйства СССР.— М., 1948; Нариси розвитку народного господарства Української РСР.— К., 1949; Вирнык Д.Ф. Украинская ССР: Крат. ист.-экон. очерк.—М., 1954; Нестеренко А.А. Очерки развития народного хозяйства Украинской ССР.— М., 1954 та ін.
4. Рындин П. Мой вклад в возрождение родного Донбасса.— М., 1947; Залкиндер Г. Донбасс восстанавливает вся наша Родина.— Сталино, 1947; Кучерин М. Как я варю сталь.— М., 1948; Бредюк Н. Новаторы — металлурги Украины.— К., 1948; Ярмаль А. Патриотки Донбасса.— Сталино, 1948.
5. Анисимов Н.И. Развитие сельского хозяйства в первой послевоенной пятилетке.— М., 1952; Винник Р.Ф. Подъем материального и культурного уровня колхозного крестьянства в послевоенной сталинской пятилетке.— К., 1953 та ін.
6. Кікалов Т.Г. Допомога великого російського народу українському народові у відбудові народного господарства у післявоєнний період.— К., 1954; Бридько Й., Чекмарев Я. Творческое содружество горняков Донбасса и Кузбасса.— К., 1954 та ін.
7. Енциклопедія Українознавства/Під ред. В. Кубійовича. —Мюнхен; Нью-Йорк, 1949.— С. 594—600, 1095—1096.

8. Marchenko V. The Role of Ukraine in Present Five-Year Plan. // The Ukrainian Quarterly/. — 1949.— Vol. V. — №2; Protsiuk S. The Evacuation of Industry in 1941 and the Postwar Economy of Ukraine. // The Ukrainian Quarterly.— 1949.- Vol. V.— №3; Protsiuk S. IJkraiinaiati Donbass at the Close of the Fourth Five Year Plan// The Ukiainian Quarterly.—1950/. — Vol. VI—№3.
9. Восстановление угольной промышленности Донбасса.- В 3т. — М., 1957; Угольная промышленность СССР. — М., 1957 та ін.
10. Бакулев Г.Д. Развитие угольной промышленности Донецкого бассейна. — М., 1955; Топливная промышленность СССР и эффективность капиталовложений в ее развитие. — М., 1961.
11. Єфременко Є. Могутній засіб організації активізації мас: з історії соціалістичного змагання на Україні.— К., 1959; Сидоренко В.П. Шляхом великого почину: (Історія розвитку соціалістичного змагання на Україні в 1959—1962 рр.).— К.. 1965; Мамай Н. Живая сила соревнования.— Ворошиловград, 1957; Савостенко И.А. Социалистическое соревнование в угольной промышленности Донбасса в годы пятой пятилетки (1951—1955 гг.) / Труды Донецк. индустр. ин-та.— Т. 30.— вып. I.— Сталино, 1958; Катан И.И Социалистическое соревнование на угольных шахтах Донбасса в пятой пятилетки/Вопросы труда—Вып. 1.— М., 1958; Титенко М.П. Решающее условие. Из опыта работы партийных организаций Донбасса за повышение производительности труда и квалификации рабочих в 1953—1958 гг.— Донецк, 1962 та ін.
12. Сільське господарство Української РСР.— К., 1958.
13. Макаров М.П. Экономика и организация сельского хозяйства Донбасса. — М.,1957
14. Петренко В.С. Розквітає культура села: Зростання культурно-технічного рівня колгоспного селянства в період розгорнутого будівництва комунізму.— К., 1962; Зростання культурно-технічного рівня колгоспного селянства України (1953—1961 рр.).—К, 1964.
15. Пищуха Б. Парти́йна організа́ція України в боротьбі за круге піднесення зернового господарства в колгоспах республіки.— К., 1956; Косенко П.Ф., Кривко П.С. Боротьба КПРС за круге піднесення сільського господарства (1953—1958рр.)—К, 1959.
16. Петрович Н.Г. Дальше поліпшення умов праці робітників кам'яновугільної промисловості Донбасу.— К, 1957; Зінич В.Т. Соціалістичні перетворення, паростки нового, комуністичного в культурі та побуті робітників Радянської України.— К., 1963; Невтомні: Нариси.—Донецьк, 1963; Приходько М.П. Житло робітників Донбасу.— К., 1964; Руссов В. Старейшина донецких медиков.— Донецк, 1965 та ін.
17. Золотоверхий В.К. Развитие советской социалистической культуры.— К., 1957; Філіпов А.М. Розвиток радянської школи УРСР в період післявоєнної п'ятирічки.— К., 1957; Черкашин Л.В. Загальне навчання в Українській РСР (1917—1957 рр.).— К., 1958; На новом пути развития народного образования в Донецкой области.— Донецк, 1962.
18. Река М.Д. Угольный Донбасс завтра.—Донецк, 1961; Трофімов В.П. Шляхи розвитку вугільної промисловості УРСР.—К., 1963.

19. Гавриш В.И. Вопросы рентабельности угольной промышленности Донбасса. — Донецк, 1963; Вопросы организации производства и труда на шахтах Донбасса. Сб. статей. — М., 1965; Шахты Донецкого бассейна—М, 1965 та ін.
20. Это сделано во втором году семилетки: Сб. ст.— Донецк, 1961; Это сделано в третьем году семилетки: Сб. ст.— Донецк, 1962; Это сделано в четвертом году семилетки: Сб. ст.— Донецк, 1963; Это сделано в пятом году семилетки: Сб. ст.— Донецк, 1964; Это сделано в шестом году семилетки: Сб. ст.— Донецк, 1965; Седьмой завершающий: Сб. ст.— Донецк, 1966.
21. Персов Д. Широким плечом: Очерк // Донбасс.— 1961,— №4; Серобаба В.Я. Дружбе крепнуть: Очерки.—Донецк, 1963; Побратимы: Сб.— Донецк, 1966 та ін.
22. История технического развития угольной промышленности Донбасса. — В 2т.- К., 1969
23. Карпов В.Ф. Машиностроение Донбасса — на подъеме.— Сталино, 1961; Гуляев В.Н Чтобы урожай был выше.—Донецк, 1963; Химики Донбасса—селу: Сб. ст.—Донецк, 1963; Дегтярев В.И Химия — ударный фронт.— Донецк, 1964; Донбассу — большую химию.— Донецк, 1963.
24. Студенников Т.В. Транспорт і зв'язок України в семиріччі.— К., 1960; Гурова Н.М., Кривенко Н.А. Женщины Донецкой магистрали.— Сталино, 1960; Братченко И.И. Автотранспорт на путях семилетки.— Сталино, 1961.
25. Дорогу прокладывают новаторы: Сб.— Сталино, 1960; Глухов З.Н. Организаторы больших дел.— Сталино, 1960.
26. Клименко Р.И. Всегда в поиске.—Донецк, 1963; Близнюк ВМ Растет рабочая смена.— Донецк, 1962; Сас М.Л. Школа и шахта—Донецк, 1963; Цыпин Г. Музыкальный Донбасс//Советская музыка—1962.—№10.
27. Sullivant R.S. Soviet Politics and the Ukraine, 1917—1957. New York, 1962; Armstrong J. Ukrainian Nationalism, 1939—1945. New York, 1962; Лисяк-Рудницький І. Україна в еволюції радянської системи // Сучасність.— 1963.— №1; Lewytzkyi B. Die Sowjetukraine 1944—1963. Keln; Berlin, 1964
28. Богатство души — людям: Сб.— Донецк, 1965; Ответственные за все: Сб.— Донецк, 1966; Квасов В.І. Переконанність комуніста.—Донецьк, 1968; Варфоломеев А.Ф. Идейно-політична робота партійних організацій Донбасс серед робітників вугільної промисловості (1959—1965 рр.) // Укр. іст. журн.— 1974.— №11 та ін.
29. Сенявский С.Л. Рост рабочего класса СССР (1951—1965 гг.).— М., 1966; Історія робітничого класу Української РСР.— К., 1972; Романцов В.О. Робітничий клас Української РСР (1946—1970 рр.).—К., 1972; Мельник С.М. Рабочий класс Донбасса на современном этапе строительства коммунизма // История СССР.— 1970.— №5; Петров В.П. Источники инициативы.— Донецк, 1973.

30. Лебедева Н.Б., Шкаратан О.И. Очерки истории социалистического соревнования.— Л., 1966; За торжество комуністичної праці. — К., 1975; Билым Н.Н. Коммунисты и хозяйственная реформа.— Донецк, 1967 та ін.
31. Шелест Д.С. Количественные и качественные изменения в составе рабочего класса Украинской ССР (1950—1970 гг.).—Днепропетровск, 1971; Романцов В.О. Робітничий клас Української РСР (1946—1970 рр.).— К., 1972; Мельник С.М. Изменения в профессиональном составе шахтеров Донбасса (1959—1965 гг.) /Рабочий класс и индустриальное развитие СССР / Отв. ред. А.В. Митрофанова. — М., 1975; Доценко И. Л, Козак В.С. До повного достатку.—К, 1966; Статистичне вивчення життєвого рівня населення: на матеріалах Української РСР.— К, 1968; Кочерга О,1, Марцин В.С. Проблеми попиту і споживання: регіональні аспекти— К, 1978.
32. Трофімов В.П. Шляхи розвитку вугільної промисловості УРСР.—К., 1963; Шахты Донецкого бассейна.— М., 1965.
33. Сидельникова В.П. Эта всеильная химия: Науч.-попул. Очерк.— Донецк, 1979; Развитие металлургии в Украинской ССР.— К., 1980; Лисовенко Н.Н. Новатор коксохимии.— М., 1982. Бондаренко Я.И., Александров М.А. Транспорт Донбасса.— Донецк, 1969; Бондаренко О.И., Константиновская М.М., Цилюрик Н.И. Гвардейцы Донецких строек.— Донецк, 1970; Гененко А.Т. В морях твоя дорога – Донецк, 1971.
34. Бычкова Р. Организация обслуживания посетителей в ресторанах и кафе.— Донецк, 1965; Шаповалов А.С., Богдасhevский И.П. Опыт организации питания шахтеров в подземных условиях.— М., 1969.
35. Задніпровський О.І. Зміни у складі робітників радгоспів Донбасу в 1959—1970 рр. // Питання історії СРСР.— 1978.— Вип. 23; Лях Р.Д. Крестьянство и сельское хозяйство Донецкой области на современном этапе / Проблемы истории советского крестьянства.—М., 1981; Заднепровский А.И. Создание и укрепление совхозов Донбасса путем реорганизации колхозов в 1956—1965 гг.//Вопросы истории СССР.— 1987.— Вып. 32; Заднепровский А.И., Лях Р.Д. Щедрое поле / Страною возвеличенний Донбасс: Очерки.— Донецк, 1987.
36. Экономика Донбасса. / Под ред. А.Н. Алымова. — М., 1971.
37. Экономика промышленности Донбасса / Отв.ред. Н.Г. Чумаченко. — К.,1977.
38. История рабочих Донбасса. В 2-х т. / Гл. ред. Ю.Ю. Кондуфор. Т. 2.— К., 1981.
39. См.: Ohloblyn O. A/ History of Ukrainian Industry. Munich, 1971; Koropeckyj I.S. The Ukrainian within The USSR: An Economic Balance Sheet. New York, 1977; Mcauley A. Economic Welfare in the Soviet Union. — Madison, 1979 та ін.
40. Лихолобова З.Г. Проблемы модернизации угольной промышленности в 1960-е годы // Новые страницы в истории Донбасса. — Кн.5. — Донецк, 1997; Проблемы технического развития угольной промышленности (сер. 1960-1985 гг.) // Новые страницы в истории Донбасса. — Кн. 6.

- Донецьк, 1998; Концептуальні питання історії вугільного Донбасу у другій половині ХХ ст. // Нові сторінки історії Донбасу. – Кн. 8. – Донецьк, 2000 та ін.
41. Заднепровский А.И. Голод 1946-1947 гг. в селах Донетчины // Новые страницы в истории Донбасса. – Кн. 2.- Донецьк, 1992; Выселение крестьян из Донбасса в 1948 г.// Новые страницы в истории Донбасса. – Кн. 3. – Донецьк, 1992 та ін.
42. Стяжкина Е.В. Проблемы развития художественной культуры Донецкой области в 60-80-е годы // Новые страницы в истории Донбасса. – Кн. 2.- Донецьк, 1992; Театральное искусство Донбасса (1960-1990-е годы) // Новые страницы в истории Донбасса. – Кн. 4. – Донецьк, 1995 та ін.
43. Вугільний Донбас у другій половині ХХ століття. Колективна монографія / Під ред. З.Г. Лихолобової. – Донецьк, 2001.
44. Саржан А.А. Социально-экономические и политические процессы в Донбассе (1945-1998 гг). – Донецьк, 1998; Новітня історія Донбасу (1945-1999 рр.). – Донецьк, 1999.